

TIJORAT BANKLARIDA VALYUTA RISKLARINI BOSHQARISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI

Qutbidinov Faxriddin Xusniddin o‘g‘li

Andijon davlat texnika instituti Bank ishi va audit yo‘nalishi talabasi

Avilov Nematjon

Andijon davlat texnika instituti Buxgalteriya hisobi kafedrasasi assistenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20423968>

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada tijorat banklarida valyuta risklarini boshqarish mexanizmlarining nazariy va amaliy jihatlari tadqiq etilgan. Tadqiqot davomida valyuta risklarining bank moliyaviy barqarorligiga ta’siri, ularni baholash va kamaytirish usullari tahlil qilindi. Shuningdek, forward, futures, swap va option kabi hosilaviy moliyaviy instrumentlarning risklarni boshqarishdagi o‘rni o‘rganildi. O‘zbekiston tijorat banklari amaliyoti va xalqaro tajriba asosida risk-menejment tizimini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: Valyuta riski, tijorat banklari, risk-menejment, valyuta operatsiyalari, hedging, swap, forward, moliyaviy barqarorlik, ochiq valyuta pozitsiyasi, Basel III.

Abstract. This scientific article examines the theoretical and practical aspects of currency risk management mechanisms in commercial banks. The study analyzes the impact of currency risks on the financial stability of banks, as well as methods for assessing and reducing these risks. In addition, the role of derivative financial instruments such as forwards, futures, swaps, and options in risk management is explored. Based on the practices of commercial banks in Uzbekistan and international experience, scientific proposals and recommendations for improving the risk management system were developed.

Keywords: Currency risk, commercial banks, risk management, foreign exchange operations, hedging, swap, forward, financial stability, open currency position, Basel III.

Аннотация: В данной научной статье исследуются теоретические и практические аспекты механизмов управления валютными рисками в коммерческих банках. В ходе исследования проанализировано влияние валютных рисков на финансовую устойчивость банков, а также методы их оценки и снижения. Кроме того, изучена роль производных финансовых инструментов, таких как форварды, фьючерсы, свопы и опционы, в управлении рисками. На основе практики коммерческих банков Узбекистана и международного опыта разработаны научные предложения и рекомендации по совершенствованию системы риск-менеджмента.

Ключевые слова: Валютный риск, коммерческие банки, риск-менеджмент, валютные операции, хеджирование, своп, форвард, финансовая устойчивость, открытая валютная позиция, Basel III.

KIRISH

Zamonaviy bank tizimida valyuta operatsiyalarining kengayishi tijorat banklari faoliyatida valyuta risklarining ortishiga sabab bo‘lmoqda. Xalqaro savdo hajmining oshishi, transchegaraviy moliyaviy operatsiyalarning ko‘payishi hamda valyuta kurslarining yuqori o‘zgaruvchanligi banklarning moliyaviy barqarorligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu sababli tijorat banklarida valyuta risklarini samarali boshqarish mexanizmlarini shakllantirish dolzarb iqtisodiy masalalardan biri hisoblanadi [1].

Valyuta risklari asosan banklarning ochiq valyuta pozitsiyasi orqali yuzaga keladi va valyuta kurslarining kutilmagan o'zgarishi bank aktivlari va majburiyatlari qiymatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, global moliya bozorlarida kuzatilayotgan iqtisodiy beqarorlik sharoitida risklarni boshqarishning zamonaviy usullaridan foydalanish zarurati ortib bormoqda [2].

Bugungi kunda rivojlangan davlatlar bank amaliyotida valyuta risklarini kamaytirish uchun hedging strategiyalari, derivativ moliyaviy instrumentlar va avtomatlashtirilgan risk-monitoring tizimlari keng qo'llanilmoqda. O'zbekiston tijorat banklarida esa ushbu mexanizmlarning ayrim elementlari joriy etilgan bo'lsa-da, risklarni boshqarish tizimi hali to'liq takomillashmagan [3].

Shu nuqtai nazardan, tijorat banklarida valyuta risklarini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish yo'llarini ilmiy jihatdan tadqiq etish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

ASOSIY QISM

Valyuta risklarini boshqarish masalalari iqtisodchi olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan. Xususan, Sh.Z. Abdullaeva o'zining “Bank ishi” nomli darsligida bank faoliyatida risklarni boshqarish tizimi moliyaviy barqarorlikni ta'minlovchi asosiy omillardan biri ekanligini ta'kidlaydi [4].

Azimova D.A. “Tijorat banklarida valyuta risklarini boshqarish” mavzusidagi ilmiy maqolasida valyuta kurslarining o'zgaruvchanligi bank kapitaliga bevosita ta'sir qilishini asoslab bergan. Muallifning fikricha, banklarda ochiq valyuta pozitsiyasini nazorat qilish risklarni kamaytirishning muhim vositasi hisoblanadi [5].

M. Ibodullaeva “Tijorat banklarining muddatli valyuta operatsiyalarini rivojlantirish” nomli ilmiy ishida forward va swap operatsiyalarining valyuta risklarini hedjirlashdagi rolini alohida qayd etadi. Uning fikricha, hosilaviy moliyaviy instrumentlardan foydalanish banklarning moliyaviy barqarorligini oshiradi [6].

Diamond va Dybvig o'zlarining “Bank Runs, Deposit Insurance, and Liquidity” ilmiy tadqiqotida bank likvidligi va risklar o'rtasidagi bog'liqlikni nazariy jihatdan asoslab bergan [7]. Ushbu nazariya valyuta risklarini boshqarishda ham muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Basel qo'mitasi ekspertlari tomonidan ishlab chiqilgan Basel III standartlarida banklarda risk-menejment tizimini kuchaytirish, kapital yetarililigini oshirish va ochiq valyuta pozitsiyasini qat'iy monitoring qilish zarurligi alohida ta'kidlangan [8].

Shuningdek, Karimov M.A.ning ekonometrik tadqiqotlarida valyuta kursi volatiliteti bilan bank rentabelligi o'rtasida kuchli bog'liqlik mavjudligi ko'rsatilib, zamonaviy monitoring tizimlari risklarni kamaytirishda samarali vosita ekanligi qayd etilgan [9].

Mazkur tadqiqotda tijorat banklarida valyuta risklarini boshqarish mexanizmlarining samaradorligini baholash uchun tizimli tahlil, qiyosiy tahlil va statistik usullardan foydalanildi. Tadqiqot davomida tijorat banklarining moliyaviy hisobotlari hamda Markaziy bank ma'lumotlari asosida valyuta risklari dinamikasi o'rganildi. Shuningdek, derivativ moliyaviy instrumentlarning risklarni kamaytirishdagi samaradorligi tahlil qilindi. Ekonometrik yondashuv asosida valyuta kursi o'zgaruvchanligi va bank rentabelligi o'rtasidagi bog'liqlik baholandi. Olingan natijalar asosida risk-menejment tizimini takomillashtirish bo'yicha ilmiy xulosalar shakllantirildi.

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, tijorat banklari faoliyatida valyuta risklari asosan valyuta kurslarining keskin o'zgaruvchanligi natijasida yuzaga keladi. Ayniqsa, ochiq valyuta pozitsiyasining yuqori darajada shakllanishi banklarning moliyaviy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Valyuta kursi tebranishlari bank aktivlari va majburiyatlari o'rtasidagi nomutanosiblikni kuchaytiradi hamda bank daromadligini pasaytiradi [10].

Tahlillar natijasida aniqlandiki, O‘zbekiston tijorat banklarida valyuta risklarini boshqarishda asosan an’anaviy yondashuvlar — natural hedging va limitlash usullari qo‘llaniladi. Ushbu usullar ma’lum darajada risklarni kamaytirsa-da, global moliya bozorlaridagi yuqori volatillik sharoitida yetarli darajada samarali himoya mexanizmini ta’minlay olmaydi.

Rivojlangan davlatlar bank tizimida esa derivativ moliyaviy instrumentlardan keng foydalaniladi. Xususan, forward va swap operatsiyalari banklarga kelajakdagi kurs o‘zgarishlaridan himoyalanish imkonini beradi. Shu bilan birga, option instrumentlari risklarni boshqarishda yuqori moslashuvchanlikni ta’minlaydi [1].

1-jadval

Valyuta risklarini boshqarish usullarining qiyosiy tahlili

Usullar	Afzalliklari	Kamchiliklari	Qo‘llanish darajasi
Natural hedging	Oddiy va arzon	To‘liq himoya bermaydi	Yuqori
Forward operatsiyalar	Kurs riskini kamaytiradi	Bozor infratuzilmasi talab qiladi	Past
Swap operatsiyalari	Likvidlikni optimallashtiradi	Murakkab hisob-kitob	Juda past
Option instrumentlari	Moslashuvchan himoya	Yuqori xarajat	Juda past
Limitlash tizimi	Riskni nazorat qiladi	Daromadni cheklaydi	O‘rta

Jadval tahlili shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston tijorat banklarida derivativ moliyaviy instrumentlardan foydalanish darajasi pastligicha qolmoqda. Bu esa banklarning risklarni to‘liq hedjirlash imkoniyatlarini cheklaydi. Shu sababli xalqaro tajriba asosida zamonaviy moliyaviy instrumentlarni bank amaliyotiga bosqichma-bosqich joriy etish zarur hisoblanadi.

Shuningdek, tadqiqot davomida avtomatlashtirilgan risk-monitoring tizimlari samaradorligi ham tahlil qilindi. Aniqlanishicha, real vaqt rejimida ishlovchi monitoring tizimlari banklarga ochiq valyuta pozitsiyasini nazorat qilish, risklarni prognoz qilish va tezkor qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Sun’iy intellekt va Big Data texnologiyalaridan foydalanish esa risklarni oldindan aniqlash samaradorligini oshiradi.

Tahlillar asosida quyidagi ilmiy natijalar shakllantirildi:

- valyuta risklari bank moliyaviy barqarorligiga bevosita ta’sir qiladi;
- derivativ moliyaviy instrumentlar risklarni kamaytirishda samarali vosita hisoblanadi;
- avtomatlashtirilgan monitoring tizimlarini joriy etish zarur;
- Basel III standartlariga mos risk-menejment tizimini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, tijorat banklarida valyuta risklarini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish bank tizimining moliyaviy barqarorligini ta’minlashda muhim omillardan biri hisoblanadi. Valyuta kurslarining yuqori o‘zgaruvchanligi sharoitida banklarning ochiq valyuta pozitsiyasi risk darajasini oshiradi va bu holat bank rentabelligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Tahlillar asosida aniqlandiki, O‘zbekiston tijorat banklarida risklarni boshqarishda asosan an’anaviy yondashuvlar qo‘llanilmoqda. Biroq zamonaviy global moliya bozorlarida derivativ moliyaviy instrumentlar, avtomatlashtirilgan monitoring tizimlari va hedging strategiyalaridan keng foydalanish samarali natijalarni bermog‘da.

Shuningdek, real vaqt rejimida monitoring qilish, sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalaridan foydalanish risklarni oldindan prognoz qilish imkonini beradi. Shu sababli tijorat banklarida xalqaro standartlarga asoslangan risk-menejment tizimini joriy etish, derivativ instrumentlardan foydalanishni kengaytirish hamda bank xodimlarining malakasini oshirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Abdullaeva Sh.Z. Bank ishi. Toshkent: Iqtisod-Moliya nashriyoti, 2017. – 320 b.
2. Azimova D.A. Tijorat banklarida valyuta risklarini boshqarish. Toshkent: Theory and Analytical Aspects of Recent Research, 2023. – B. 1–12.
3. Ibodullaeva M. Tijorat banklarining muddatli valyuta operatsiyalarini rivojlantirish. Toshkent: Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot jurnali, 2024. – B. 1–8.
4. Karimov M.A. Valyuta risklarini ekonometrik tahlil qilish usullari. Toshkent: Innovations in Science and Technologies, 2025. – B. 15–24.
5. Xudayarov O.O., Tursunov N.Y. Tijorat banklarida valyuta operatsiyalari hisobi va auditi. Toshkent: Journal of New Century Innovations, 2025. – B. 64–70.
6. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: International Regulatory Framework for Banks. Basel: BIS Publishing, 2019. – 189 p.
7. Diamond D., Dybvig P. Bank Runs, Deposit Insurance, and Liquidity. Chicago: Journal of Political Economy, 1983. – pp. 401–419.